

ETO: 783(497.113Szabadka) 17/18”

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 78:37(497.113Szabadka) 17/18”

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 78:929Arnold Gy.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A ZENE APOSTOLA – ARNOLD GYÖRGY (1781–1848) SZABADKAI MUNKÁSSÁGA ÉS ÖRÖKSÉGE

THE APOSTLE OF MUSIC: THE WORK AND LEGACY
OF GYÖRGY ARNOLD (1781–1848) IN SUBOTICA
APOSTOL MUZIKE: DELATNOST I NASLEĐE
ĐURE ARNOLDA (1781–1848) U SUBOTICI

PASKÓ CSABA

Mgr. art. m., a zeneművészet magisztere,
római katolikus plébános, karnagy, tanár

paskocs75@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány Arnold György (1781–1848) szabadkai regens chori, kántor, zenepedagógus és zeneszerző munkásságát vizsgálja a 18–19. század fordulójának délvidéki egyházzenei és művelődéstörténeti kontextusában. A kutatás levéltári források, számadáskönyvek, tanácsi jegyzőkönyvek és kottatári dokumentumok alapján rekonstruálja Szabadka egyházzenei életének állapotát Arnold érkezése előtt, majd bemutatja azt az intézményesítő és megújító folyamatot, amelynek révén a város liturgikus zenéje rendezett, stabil és regionálisan is meghatározó rendszerré alakult. – A tanulmány külön figyelmet fordít Arnold pedagógiai tevékenységére, a fiúkórus és az iskolai énekoktatás megszervezésére, valamint a kottatár és a hangszerállomány tudatos fejlesztésére. Rávilágít arra, hogy Arnold nem csupán zenészként, hanem közösségformáló értelmiségiként is meghatározó szerepet töltött be Szabadka kulturális életében, hidat képezve a bécsi klasszicizmus egyházzenei hagyományai és a helyi liturgikus gyakorlat között. Munkássága révén Szabadka a Habsburg Monarchia egyházzenei hálózatának aktív részesevé vált. – A tanulmány Arnold György életművét nem elszigetelt helyi jelenségként, hanem a délvidéki és közép-európai egyházzene történetének szerves részeként értelmezi, megalapozva a későbbi, nagyobb lélegzetű művek – köztük a *Missa Sparta* – részletesebb elemzését.

KULCSSZAVAK: • egyházzene, zeneszerzés, Szabadka, Arnold György, regens chori, zenei nevelés, 18–19. század eleje

A VÁROS, AMELY BEFOGADOTT – SZABADKA LELKE
A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A bácskai rónaság peremén, ahol a síkság horizontja mintha a végtelenbe simult volna, a 18. század végére különös mozgás támadt: Szabadka – a valaha pusztítástól megtépázott, mégis újra meg újra magára találó város – lassan felébredt történelmi álmódzásából, és megkezdte útját a polgárosodás felé. Lakossága úgy növekedett, ahogyan a föld nyeli be a tavaszi esőt: szomjasan, mohón, mindent befogadva. Bunyevácok, magyarok, szerbek, németek és zsidók telepedtek meg itt a 19. század hajnalára, s mindannyian hoztak magukkal valamit, ami hozzáadódott a város lüktetéséhez: hitet, kereskedelmet, mesterségek tudását, dallamokat és szokásokat, amelyek együtt teremtettek sajátos, helyi identitást (IVÁNYI 1886).

A város szíve ekkoriban a Szent Teréz-plébániatemplom körül dobogott. A templom – melyet később, Trianon után székesegyházzá emeltek – nem pusztán kőből épült szentély volt, hanem a közösség valódi szellemi központja. Falai között textúrák rétegződtek: imák, énekek, tanítók szavai, gyermekek zsvijaja, kántorok próbái, s a mindennapi élet apró rezonanciái. A 19. század elején itt működő plébánosok és muzsikuskok nem csupán a liturgia őrei voltak, hanem a városi kultúra formálói: tanítók, szervezők, közösségépítők, akik a városi tanács támogatásával a nevelés és a művelődés kiemelt feladatát látták el (TORMÁSY 1883).

A templom körüli iskola udvarában gyermekhangok töltötték be a levegőt. A fiú- és leányiskola tanítói gyakran a templom szolgálatában álló muzsikuskok sorából kerültek ki, így az oktatás és a liturgia zenei igényei egyazon kézben összpontosultak. A gyermekek énekre nevelése nem egyszerű pedagógiai feladat volt: a városi tanács jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy a zenei nevelést az erkölcsi formálás eszközeként tekintették. A zene – különösen az egyházi ének – fegyelmezetté, figyelmessé, érzékennyé tette a fiatalságot. A város vezetése érezte: aki a dallamot megérti, az a rendet is megérti (SZTL 1700–1800).

Nem véletlen, hogy Tormásy Gábor 1883-ban megjelent nagy jelentőségű munkájában külön fejezetet szentel annak, miként vált Szabadka a plébániai intézményeken keresztül kulturális gócponttá. A templomok és iskolák összefonódása nem formális kapcsolat volt: a város aktív mecénási szerepet vállalt a zenés liturgiákban, a kántorok alkalmazásában és a kottatár gyarapításában. Tormásy munkája szerint „[a]z iskolát az egyház saját előcsarnokául tekintvén, arra minden időben kiváló gondot fordított” (TORMÁSY 1883: 88).

Szabadka ebben az időben ugyan nem rendelkezett a birodalom nagyvárosaihoz mérhető reprezentatív katedrálisokkal vagy zenei akadémiákkal, ám

földrajzi helyzetének és multietnikus szerkezetének köszönhetően a közép-európai zenei vérkeringés különleges csomópontjává vált. A város kulturális közvetítő szerepet töltött be: a bécsi klasszikus hagyományok találkoztak itt a délszláv egyházi énekek modalitásával, valamint a magyar népi és vallásos énekhagyomány örökségével. E keverék nem feloldódást, hanem szintézist eredményezett: Szabadka zenei nyelve sajátosan hídszerű lett, egyszerre tágas és lokális, „közép-európai” és „bácskai” (BLAŽEKOVIĆ 1981; BLAŽEKOVIĆ 2003).

A város liturgikus repertoárja folyamatosan gazdagodott. A kották Kalocsáról, Bécsből, Pozsonyból és Eszékről érkeztek kéziratos másolatok vagy nyomtatott kiadások formájában, s velük együtt érkeztek új stílusok, új technikák, új zenei világok. A város vezetése és a plébánia mecénási szerepe nem csupán a zenészek fizetésére terjedt ki: a hangszerek karbantartását, az orgona javítását, sőt olykor a zenés misék költségeit is vállalta (D'ISOZ 1908). A zene nem luxus volt, hanem a városi reprezentáció egyik alapvető formája.

E sokszínűség vallási téren is megmutatkozott. A katolikus többség mellett jelentős ortodox és zsidó közösség élt a városban. Bár liturgiáik eltértek, zenéjük mégis egy sajátos vallási – sőt kulturális – ökoszisztémát alkotott egymás mellett, amelyben a különböző hagyományok olykor véletlen, más-kor szándékos rezonanciában álltak. A katolikus mise és motetta azonban továbbra is a városi reprezentáció alfája és ómegája volt. Egy-egy ünnepi mise vagy plébániai búcsú idővel olyan eseményé vált, amelyre a város aprajánagyja összegyűlt – nemcsak imádkozni, hanem hallgatni is. Szabadka a zene városává vált, mielőtt bárki így nevezte volna.

Ebbe a közegbe érkezett meg 1800 tavaszán Arnold György. Nem üres térbe lépett be: már álltak a falak, lüktetett az élet, működtek az iskolák, csendültek a dallamok. Mégis a város valami többre vágyott. Szüksége volt egy zenészre, aki nem csupán kántor, hanem kulturális építőmester. Egy alkotóra, aki felismeri a rendezetlenül kavargó zenei energiákat, és képes belőlük rendszert, irányt, közösséget formálni. A terep elő volt készítve – s a város várta őt.

Arnold György érkezése így nem csupán egy fiatal muzsikusz felemelkedésének kezdete volt, hanem egy város szellemi újjászületésének pillanata is.

A ZENEI ÉLET MOZAIKJA – ISKOLÁK, KÓRUSOK ÉS KULTURÁLIS HÁLÓZATOK

A 18. század végének Szabadkája még nem volt kiforrott városi kultúrközpont, sokkal inkább olyan volt, mint egy lassan érlelődő gyümölcs, amelynek íze már sejthető, de még nem teljes. A város mindennapjaiban azonban már ott mocorgott valami: a tanulni vágyás, a rendeződni akarás, a közösségekben

gondolkodás ígérete. A vallás és a művelődés összefonódása ebben a korszakban természetes volt – a plébánia, az iskola és a templomi muzsika ugyanannak az életműhelynek a három arca.

A század utolsó évtizedeiben már működtek Szabadkán népiskolák, ahol a gyermekek olvasást, írást és számtant tanultak – de az egyházi ének legalább ilyen súllyal szerepelt a tananyagban (TORMÁSY 1883). A tanítók többsége ugyan nem rendelkezett komolyabb zenei képzettséggel, ám az énektanítás mégis a mindennapok része volt. A tantermekben visszhangzó dallamok még töredezetek voltak, de ez a hangtöredék-összesség előrevetítette a későbbi fejlődést.

A fiúgyermekek különös szerepet töltöttek be a város liturgikus életében. A nagyobb ünnepeken ők segítették a kántori szolgálatot, s bár rendszeres próbarend még nem létezett, egy-egy tehetségesebb gyermek hangja kiemelkedett a tömegből. A források szerint a templomi éneklésben való részvétel rang és felelősség is volt: a *pueri cantores*, a kis énekesfiúk egyszerre voltak a jövő muzikális reménységei és a korabeli liturgia szerves részei (D'ISOZ 1908).

A hangszerállomány azonban jóval elmaradottabb képet mutatott. Az orgona – a templomi zene lelke – gyakran javításra szorult. Előfordult, hogy a hangszer csak ideiglenesen volt működőképés, mert megfelelő szakember híján a javításokat alkalmi mesterek végezték. A vonós és fúvós hangszerek állapota még siralmasabb volt: többnyire elavultak, hiányosak vagy már használhatatlanok. A liturgia szépségéhez szükséges zenei világ tehát jelen volt, de fáradt, kopott keretben élt; kétségbeesett módon várta, hogy valaki új szint vigyen be ebbe a fakó palettába (SZTL 1700 vége).

Szabadka zenei élete mégsem volt elszigetelt. A város – ha nem is annyira látványosan, mint Eszék vagy Zágráb – beágyazódott a Habsburg Monarchia zenei hálózatába. A Kalocsán, Pécsen vagy Pozsonyban zajló fejlődések mind visszhangoztak a szabadkai plébániai életben. A nyomtatott és kéziratos kották útjai jól kirajzolják a régió kulturális kapcsolatait: egy-egy mise vagy motetta gyakran hét városon át utazott, míg végül megérkezett Szabadkára – a dallamok peregrinusai voltak ők, akik új otthonra találtak a bácskai templom orgonakarzatán (BLAŽEKOVIĆ 1981; BLAŽEKOVIĆ 2003).

A városi tanács döntéseiből kiderül, hogy a zenei nevelést nem csupán erkölcsi, hanem reprezentációs célnak is tekintették. A templomi zene a város névjegykártyájának egyik legfontosabb eleme volt: megmutatta, kik vagyunk, mire vagyunk képesek, milyen értékekben hiszünk. Az 1790-es évektől kezdődően a város a zenei élet fenntartására és fejlesztésére számottevő összegeket fordított. A *Compotus*-könyvek tanúsága szerint 1795-ben több mint 255 forintot költöttek kántori fizetésre és liturgikus célokra, 1796 és 1799 között pedig összesen több mint 800 forintot fordítottak kottamásó-

lásra, templomdíszítésre és hangszerjavításra (SZTL 1795–1799). E számok mögött ott rejlik egy fontos felismerés: Szabadka nem pénz-, hanem szakemberhiányban szenvedett.

A város zenei arculata így kétarcú volt. Egyrészt ott volt a sokszínű, kulturálisan nyitott közösség, a templomi ünnepek, a tanulni vágyó gyermekek serege; másrészt ott volt a rendezetlenség, az alkalmi próbák, a fegyelmetlen kántorok és az elavult hangszerek világa. E kettősségből még nem bomlott ki világosan, mi felé tart a város – ám a szükség egyre sürgetőbbé tette a változást.

Szabadka a 18. század végén olyan város volt, amely már megérezte az előtte álló távlatokat, de nem találta még meg a kulcsot a lehetőségek tárházának kinyitására. A bizonytalanság mögött azonban ott feszült a potenciál: egy ébredőben lévő közösség, amelynek csak egyetlen személyre volt szüksége, hogy a kusza szálakból rendszert, a káoszról harmóniát, a töredékből egészet formáljon.

Arra az emberre várt, aki majd 1800 tavaszán megérkezik Kalocsáról, s akinek a nevét a város hamarosan örökre beleírja saját történetébe.

A HIÁNY, AMELY HÍVTA ÖT – SZABADKA ZENEI VÁLSÁGA 1800 ELŐTT

A 18. század végére Szabadka egyházzenei élete különös kettősséget mutatott. A város – méretéhez és vallásos műveltségéhez illő módon – igényelte a rendezett, méltóságteljes liturgikus zenét, mégsem rendelkezett azzal a stabil zenei személyzettel, amely ezt biztosíthatta volna. A fennmaradt források azt mutatják, hogy a templomi zenei szolgálat nagyban függött attól, éppen ki látta el a kántor és orgonista feladatait. A városi tanácsi iratok gyakori helyettesítésekről, bizonytalan munkavégzésről, valamint a zenei rendben mutatkozó hiányosságokról számolnak be (SZTL 1790–1800).

A zenészek helyzete nemcsak bizonytalan, hanem kiszolgáltatott is volt. Ezt világítja meg az a jelentős dokumentum, amelyet a kalocsai érsek 1756. július 15-én írt a szabadkai magisztrátushoz Hajósról, nyári rezidenciájából (SZTL 1756). A levélben kifejezetten védelembe veszi a város orgonistáját, Simon Romichot, emlékeztetve a tanácsot: „organista [...] a solutione tributorum per plures annos liberatus fuit”.¹

Ez a mondat egyértelműen jelzi, hogy az orgonista az egyházi szolgálatba tartozott, ezért különleges státuszt élvezett. A levél másik figyelmeztetése még erősebb: „ne gravetur onere civili servitor Ecclesiae”.² A kalocsai érsek te-

¹ „...az orgonista [...] évek óta mentes az adófizetés alól”.

² „...ne terheljék világi kötelezettséggel az Egyház szolgáját”.

hát szükségesnek látta hangsúlyozni: az orgonista nem a város alkalmazottja, hanem a liturgikus rend fenntartásának nélkülözhetetlen szereplője.

A 18. század végén keletkezett Compotus-könyvek (számadáskönyvek) további fontos részleteket árulnak el a város zenei életéről. Az 1795 és 1799 közötti bejegyzésekben rendszeresen feltűnik a kottamásolók díjazása (*scriba pro exemplaribus musicis*), az énekesek fizetése (*merces cantoribus*), a helyettes orgonista szerepe (*adiutorio organistae*) és az ünnepi misékre rendelt helyettesítések (*substitutio ad Missam solemnem*) (SZTL 1795–1799). Mindez arra utal, hogy a város nem sajnálta a pénzt az egyházzenei szolgálatra, ám az apparátus szétszórt és rendszertelen volt. Stabil zenemester hiányában a zenei élet inkább tűzoltásra, mint tudatos építkezésre hasonlított.

A város 1799-ben keletkezett jelentése (SZTL 1799) már nyíltan megfogalmazza a problémát: „...ordo musicae in ecclesia non uniformis est”.³ És ugyanott olvasható a kulcsmondat: „...magister musicae qualificatus deest”.⁴

Ez a két rövid latin mondat összefoglalja Szabadka egyházzenei válságát a századfordulón: megvolt az igény, megvolt a pénzügyi háttér, de hiányzott az a személy, aki értelemmel, rendszerrel és szaktudással tudta volna összefogni a mindennapos gyakorlatot.

A város vezetése felismerte, hogy a helyzet tarthatatlan. A SZTL (1799) dokumentuma arról is beszámol, milyen feladatkört szánnak a leendő zenemesternek: a fiatalság oktatása (*juventutem instruere*), a kórus szervezése (*chorum instituere*), a hangszerek karbantartása (*instrumenta curare*) és a liturgia zenei rendjének egységesítése (*musicam ad ritum conformare*).⁵

Ezek a kijelölt feladatok nemcsak egy város zenei igényeit tükrözik, hanem koruk nagyobb történelmi összefüggéseit is. Mária Terézia és II. József egyházreformjai ugyanis az egész birodalomban a következő elvet kívánták érvényesíteni: „uniformitas cultus divini et musicae sacrae”, azaz „az istentiszteleti rend és az egyházzene egységesítése” elvét.⁶ Szabadka tehát nem kivétel volt, hanem késésben van. A város követni akarta a birodalmi normákat, de ehhez hiányzott a megfelelő szakember.

³ „az egyházzenei rend nem egységes”.

⁴ „képzett zenemester hiányzik”.

⁵ Az egyik legkorábbi forrás, amely Szabadka professzionális zenemester iránti igényét egyértelműen bizonyítja.

⁶ A *Ratio Educationis* (1777) egységesítette a plébániai iskolák oktatását, külön előírva az ének és az alapvető zenei készségek tanítását. II. József rendeletei (1781–1785) a liturgikus zene egyszerűsítését, a képzett kántor-orgonista személyzet alkalmazását és a fegyelmezett zenei rendet követelték meg. E reformok Szabadkán is erősen érződtek: a város a század végére felismerte, hogy megfelelően képzett zenemester nélkül nem tudja teljesíteni a központi előírásokat, ezért 1800-ban már tudatosan keresett szakképzett egyházzeneszt.

Ez a történelmi háttér adja azt a feszült, várakozással teli légkört, amelybe 1800 tavaszán megérkezett Kalocsáról egy fiatal, képzett, ambiciózus muzsikus – Arnold György. A hiány érzete, amely hosszú évek óta terhelte a város zenei életét, most először enyhült. Szabadka végre megtalálta azt az embert, aki nemcsak pótolta, hanem meg is újította a város liturgikus zenéjét.

A KALOCSAI IFJÚ BELÉP A VÁROS KAPUJÁN – ARNOLD GYÖRGY BEMUTATKOZÁSA A TANÁCS ELŐTT

1800 tavaszán egy fiatal, alig tizenkilenc éves muzsikus érkezett Kalocsáról Szabadkára. Az út nem volt hosszú, de a lépés annál jelentősebb. A Bácska poros útjain közeledő ifjú akkor még nem sejtette, hogy e döntésével egy város zenei történetét írja majd át, és hogy neve – hol Györgyként, hol Georgiusként, máskor pedig Đuróként – egy fél évszázadra összeforr Szabadka sorsával.

Néhány hónappal korábban a város pályázatot hirdetett zenemesteri állásra. A felhívásban olyan muzsikust kerestek, aki képes a kántori szolgálatot újjászervezni, a fiúkórust megerősíteni, a hangszereket karbantartani és a gyermekeket módszeresen tanítani. Az igény világos volt: Szabadkának nem egyszerű hangszeresre, hanem kulturális vezetőre van szüksége (SZTL 1800a).

Arnold a pályázat hallatán nem sokat töprengett. Mögötte volt Kalocsa székesegyházi iskolája, mestereinek útmutatása, s mellette egy egész család zenei öröksége. Tudta, hogy többre hivatott, mint a diákoknak zsolnárt tanítani. Kalandvággy volt ez? Hivatástudat? Vagy a nagybátyja – Paulus Böhm – biztatása? Talán mindegyik egyszerre.

1800. április 19-én Arnold György latin nyelvű kérvényt intézett a városi tanácshoz (SZTL 1800b). Bár kérelme egyszerű volt, mégis mély alázatról tanúskodott: „Mivel Kalocsa főpásztora zenészként rendelt ki [...] alázattal kérem...”⁷ Ez a mondat sokat elárul jelleméről. Nem kérkedett, nem állított magáról többet a kelleténél. Csak azt mondta el, hogy zenész, tanító és komponista, és hogy kész szolgálni a várost. Mögötte azonban ott állt valaki, aki nála is többet mondhatott. Mindössze öt nappal később, 1800. április 24-én megérkezett Kalocsáról a döntő dokumentum is (SZTL 1800c). A levél írója nem akárki volt: Paulus Böhm, a kalocsai székesegyház *regens chorij*a, a térség egyik legtekintélyesebb egyházzenesze. Első mondata azonban többet sejtett, mint pusztá szakmai ajánlást: „Cum fratruelis meus Georgius Arnold...” A *fratruelis* szó jelentése 'unokaöcs'. Nem kolléga, nem tanítvány – családtag. A kézirat egyértelmű. A kifejezés olyan érzelmi és erkölcsi felelősségről árulkodik, amelyet Böhm csak rokonával szemben vállalhatott (BLAŽEKOVIĆ

⁷ „Quoniam Reverendissimus Dominus Episcopus me Kalocsa constituit pro uno Musico [...] humillime peto...”

Spectabilis ac Serillimis Domine Consul.
mihi Ling. Colentino!

Cum Fratruelis meus Georgius Arnoldi Seruitium, non tantum in uno sed pluribus Bois habere possit, eundem ob hac causa, prius Amplissimo Magist. presentare volebam, qui exactus in Organo, Fidibus Violoncellis, et Cantu, a parte in Stabilibus Instrumentis peritus; si eundem a Iuventute sua sub manibus meis non habuissim, non praesumerem eundem recommendare, qui ita accuratus, sicut ego in Seruitiis meis; modo etiam est recte occasio, ubi eidem duobus Vocalibus nempe Discantista et Altista Seruire possim, si Amplissimus Magist. hunc retinere voluerit, spero, quod penarie Ecclesia et Civitas S. M. Theresiae contenta erit;

Organifici pariter iterum Scripsere, ne Diligentiam in opere isto Magro adhibeat, si hoc ita profecerit uti spero, habebit pariter ad eandem Normam Organum faciendum Novum, qui in reliquo Assimilatus Praeioribus me recommendans maneo

Spectabilis ac Serillimis Domini Consuli

Coloca J. H. Apr. 1800

Servus humil. v. mus
Paulus Böhm
Chori Regens
sua Excell. tua et Episcopi
necn. V. Archiepiscopi

Paulus Böhm kalocsai regens chori
ajánlólevele Arnold György (Georgius Arnold) részére,
Kalocsa, 1800. április 14. (SZTL 1800c)⁸

⁸ A levélben Arnold nagybátyja és mestere részletesen méltatja unokaöccse zenei felkészültségét: hangsúlyozza, hogy ifjúkorától fogva saját keze alatt nevelte, jártasnak tartja az orgonajátékban, a vonós hangszerek kezelésében és az énekben, s képesnek látja arra, hogy egyszerre lássa el az orgonista, a kórusvezető és a fiatal zenészek képzésével járó feladatokat. Arnold szorgalmát és rátermettségét ismerve bizalommal ajánlja Böhm a szabadkai egyházközség és a város szolgálatára. A levél a kalocsai zenei műhely és a szabadkai város vezetősége közötti személyi folytonosság fontos dokumentuma.

2003). Soraiban olyan muzsikus képe rajzolódik ki, aki pontos orgonista, képzett vonós hangszeres, csellista, énekmester, sőt, fúvós hangszerekben is jártas.

A nagybácsi így fogalmaz: „Ha nem én neveltem volna őt ifjúkorától fogva, akkor is ajánlanám, mintha saját szolgálatomra lenne.” Ez nem egyszerű dicséret. Ez hűség. És a városi tanács számára döntő érv.

Amikor Arnold belépett a tanácsterembe, három nyelv – a magyar, a német–latin és a horvát – természetesen élt benne. Szabadka többnemzetiségű közegében ez felbecsülhetetlen értéknek bizonyult. Ő maga „három nyelv és három kultúra határán nőtt fel”, és még mielőtt bármit tett volna, személyében már hidat jelentett a város közösségei között (D’ISOZ 1908). 1800. november 29-én a tanács meghozta döntését. Arnold Györgyöt *magister cantus* minőségben kinevezte fizetéssel, lakhatási juttatással és azzal a felhatalmazással, hogy a város zenei életét új alapokra helyezze (SZTL 1800d).

Ez a határozat nem csak adminisztratív aktus volt. Ez volt az a pillanat, amikor egy város rábízta magát egy tizenkilenc éves fiatalember tehetségére. A pillanat, amikor a zene sorsát egyetlen ember kezébe tették le. S amikor Arnold estefelé kilépett a tanácsháza kapuján a késő őszi, párás szabadkai utcára, talán ő maga sem tudta, hogy e naptól kezdve a város zenei történetének minden vonása – iskolái, kórusai, hangszerei, sőt liturgikus repertoárja – az ő kezén keresztül fog formálódni.

A muzsikus megérkezett. A város pedig készen állt végre hallgatni.

A REND SZÜLETÉSE – ARNOLD ELSŐ REFORMJAI ÉS A ZENEI MŰHELY KIALAKULÁSA (1800–1801)

Arnold György kinevezésének évében, 1800 végén Szabadka zenei élete még szétszórt, formátlan anyag volt: kották rendezetlen halmaza, gyakran elnémuló orgona, véletlenszerűen próbáló énekesfiúk, s egy város, amely bár vágyott a liturgia méltóságára, mégis tehetetlennek bizonyult a káosz megzabolázásában. Arnold érkezése azonban olyan volt, mint amikor egy mesterember kézbe vesz egy régi hangszert: tudja, melyik csavar hiányzik, hol repedt a fa, melyik síp szól hamisan – és hogy előbb rendet kell teremteni, mielőtt zenélni lehet.

A FIÚKÓRUS újraszervezése – EGY KÖZÖSSÉG ÚJ HANGJA. Arnold első lépése a fiúkórus felállítása volt. A források szerint tizenkét gyermekkel kezdett, akiket alapos válogatás után vett fel: nemcsak hangminőséget, hanem fegyelmet, olvasási készséget és tanulási hajlandóságot is vizsgált. A próbák először hetente háromszor, majd 1801 tavaszától napi rendszerességgel zajlottak (SZTL 1800–1801b). A kórus működéséhez új szabályzat is készült: (1) a gyermekek

kötelesek részt venni a miséken és a próbákon, (2) a hiányzásokat a tanító és a szülők igazolják és (3) a jó magaviseletet jutalom, a rendbontást megrovás követte. Arnold ezzel nem csak énekeseket képzett: közösséget formált. Olyan fiúk kórusát, akik majd évekkel később férfikarként szolgálják a városi liturgiát.

A KOTTATÁR RENDBETÉTELE – A ZENEI HAGYOMÁNY ÚJ POLCRA KERÜL. A plébánia kottatára addig inkább hasonlított egy régi ládára, amelybe évtizedek alatt mindenki beledobott valamit. Arnold először mindent átnézett, elválasztotta a használhatót az elhasználttól, és jegyzéket készített a repertoárról (SZTL 1801 körül). A megmentett művek között voltak (1) gregorián tételek, (2) 18. századi latin motetták, (3) misetételek Kalocsáról és Bécsből, továbbá (4) néhány korszerűbb nyomtatott kiadás Pozsonyból. Ez a kottatár lett később a város zenetudományi emlékeinek egyik legfontosabb alaprétege. Arnold pedig tudta: ahol rend van a polcon, ott rend lesz a kórusban is.

HANGSZEREK: NEM CSUPÁN JAVÍTANI, HANEM ÉLETRE KELTENI. Az orgona felújítása elsőrendű feladat volt. A hangszer állapotát a tanácsi jegyzőkönyvek gyakori meghibásodásokként jelzik, így Arnold már 1801 elején mesterhez fordult, s Böhm ajánlására orgonaépítőt is bevont a munkába (SZTL é. n.). A javítás nem csak technikai beavatkozás volt: szimbolikus is. A templomi orgona hangja ugyanis a város lelkiállapotának tükrö volt. Ezentúl Arnold a rendelkezésre álló más hangszereket – hegedűket, csellókat, oboákat – is felmérte. A rossz állapotúakat javíttatta, a javíthatatlanokat lecseréltette. A liturgikus zenekar így vált fokozatosan működőképessé.

A ZENEOKTATÁS INTÉZMÉNYESÍTÉSE – A JÖVŐ NEMZEDÉKÉNEK ALAPJAI. Arnold tanítói tevékenysége Szabadkán már az első évben meghatározóvá vált. Heti rendszerességgel tanította a plébániai iskola fiúosztályait, az alsóbb népiskolai csoportokat és külön foglalkozásokat tartott a kórus tagjainak (SZTL 1800–1802). A tanítás anyaga három pillérré épült:

- alapfokú szolmizáció,
- egyszólamú egyházi ének,
- kottaolvasás.

Ez lényegében megfelelt a későbbi *Compendium* pedagógiai elveinek, amelyet Arnold több mint másfél évtized múlva, 1818–1819-ben írt meg, és amelynek magvai már 1800-ban ott éltek a gyakorlatában.

ÚJ MŰVEK: EGY FIATAL KOMPONISTA ELSŐ SZABADKAI ALKOTÁSAI. 1801-től kezdődően a városi feljegyzések már említik Arnold saját zsolnártételeit és miséinek kezdeményeit (TORMÁSY 1883). Bár ezek közül több nem maradt ránk, a gyakorlat arról tanúskodik, hogy a kis közösség hamar felismerte: új kántora nem csupán előadó, hanem alkotó is. Ez a felismerés később megágyazott annak, hogy a város zenei élete merjen nagyobb formák felé mozdulni – motettek, offertóriumok, majd a nagy, kétkórusos *Missa Sparta* felé.

GAZDASÁGI REND: A ZENE KÖLTSÉGVETÉST KAP. Arnold reformjai nemcsak művészeti, hanem gazdasági jellegűek is voltak. Alig pár hónap alatt (1) külön sor került a költségvetésben a kottamásolásra, (2) külön a hangszerjavításra, (3) külön a gyermekkórus papír- és eszközigényére, (4) sőt külön a zenészek díjazására (SZTL 1800–1801a). Ezzel a zenei élet nem mellékes tevékenység, hanem finanszírozott, átlátható intézmény lett – először Szabadka történetében.

A REND GYÜMÖLCSE. 1801 nyarán a város liturgikus zenéje már felismerhetően megváltozott. A korabeli tanácsi feljegyzések szerint: „a zene immár tisztábban, rendezettebben és a hívek meglegedésére szól” (SZTL 1801). Ezt a változást nem a csoda hozta el, és nem is a pénz, hanem egy tizenkilenc éves muzsikushite a rendben és a zene erejében.

ARNOLD GYÖRGY NEM CSAK ÚJ HANGOT ADOTT SZABADKÁNAK – ÚJ ÖNazonos-ságot is. Munkájának első évei pedig már előre jelezték mindazt, ami később következett: a város egyházzenei életének fél évszázados virágzása, amelynek gyökerei ezekben a csendes, ám fegyelmezett reformnapokban születtek meg.

AZ INTÉZMÉNY MEGSZILÁRDULÁSA – ARNOLD MINT KARNAGY, TANÍTÓ ÉS KÖZÖSSÉGFORMÁLÓ (1802–1810)

A 19. század első évtizede Szabadka városában olyan korszak volt, amelyre később „az elrendezett évekként” emlékeztek vissza. A város mindennapjai lassan butéliába zárt tiszta bor módjára nyugodtak le, s a zenei életben is egyre inkább az a rend és rendszeresség uralkodott, amelyet Arnold György érkezőse indított el. A fiatal muzsikushite néhány év leforgása alatt kiszámítható, átlátható és szervezett egyházzenei gyakorlatot teremtett ott, ahol korábban csak alkalmi próbálkozások léteztek.

A KÓRUS MINT KÖZÖSSÉG – FEGYELEM ÉS ÖSSZETARTÁS. 1802-re a fiúkórus már nem csupán énekesek csoportja volt, hanem Arnold pedagógiai működésének legfontosabb terepe. A gyermekeket nem csak a hangjuk szerint válogatta: figyelte értelmességüket, szorgalmukat és azt, hogyan illeszkednek a közösségbe. A kóruspróbák szigorú rend szerint zajlottak: hétfőtől péntekig délutánonként, szombaton hosszabb, liturgiára felkészítő gyakorlással (SZTL 1802–1805). Arnold nem egyszerűen karnagy volt, hanem lelki vezető is egyben: ismerte tanítványai családi körülményeit; segítette a tehetségeseket abban, hogy később iskolákba kerüljenek; a problémás fiúkkal külön beszélgetett, türelemmel, de határozottan. A kórus fegyelme olyan mértékű volt, hogy az 1805-ös vizitációs feljegyzések dicsérettel jegyzik meg: „az ének nemcsak tiszta, de példás rendben hangzik, a gyermekek fegyelme a város javára válik” (SZTL 1805).

A LITURGIKUS REND MEGÚJULÁSA – A ZENE, MINT A VÁROSI IDENTITÁS RÉSZE. Arnold munkájának egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a templomi zene többé nem mellékes díszletként, hanem a liturgia szerves részeként jelent meg. Az ünnepi misék így váltak valódi városi eseménnyé: az újévi nagymise, a húsvéti triduum,⁹ az úrnapi körmenet és Szent Teréz búcsúja. Ezekben az alkalmakon a kórus, a zenekar és az orgona egységes hangzást alkotott, amelynek köszönhetően Szabadka vallási ünnepei újra ünnepélyes keretet kaptak. A városvezetés pedig felismerte: az igényesen megszervezett zene nem luxus, hanem közösségformáló erő (SZTL 1803–1809).

A ZENEISKOLA ELŐKÉPE – ARNOLD TANÍTÓI MUNKÁJA. Az 1800-as évek első évtizedében Arnold tanítói tevékenysége olyan alapokat teremtett, amelyek később a délvidéki zeneoktatás előképévé váltak. A tanítás rendszere három pillérré épült:

- egyházi ének,
- szolmizáció és kottaolvasás,
- hangszeres alapelemek.

A plébániai iskola tanulóinak heti két alkalommal tartott énekórát, a kórus tagjainak pedig külön haladó foglalkozást. A tanítás nem száraz ismeretátadás volt, hanem nevelés is: Arnold célja a zene által közvetített erkölcsi fegyelem volt – ahogyan ezt Mária Terézia *Ratio Educationis*a is előírta (FRIML 1913).

⁹ 'Háromnapos lelkigyakorlat.'

A ZENEI MŰHELY MEGSZILÁRDÍTÁSA – ÚJ HANGSZEREK, ÚJ REPERTOÁR. Arnold idővel mind több hangszerrel gazdagította a városi templom zenei készletét. A források szerint 1804-ben oboát és klarinétot szereztek be, 1806-ban két új hegedűt vásároltak, az orgona karbantartása rendszeressé vált (SZTL 1795–1799). Mindeközben a repertoár is bővült: egyszerűbb gregorián tételekkel, két- és háromszólamú motettákkal és Arnold saját műveivel, melyeknek korai változatai már ekkor megjelentek a liturgiában. Ez a zenei műhely volt az alapja annak a fejlődésnek, amely majd két évtizeddel később, a *Compendium* és a *Missa Sparta* korszakában teljesedik ki.

ARNOLD MINT KÖZÉLETI SZEMÉLY – A VÁROS VEZETŐI KÖZÖTT. Arnold neve nem csupán a kóruspróbák feljegyzéseiben szerepel ekkoriban. Egyre gyakrabban jelenik meg tanácsi jegyzőkönyvekben, ahol a zene ügyeinek szakértőjeként hivatkoznak rá. A városvezetés kérte ki véleményét a kántorok felvételénél, a hangszerjavítási szerződéseknél, de a templomi ünnepségek költségvetési vitáiban is. A tanács az egyik alkalommal így fogalmazott: „Arnold mester tanácsa nélkül zenei ügyekben dönteni nem ajánlatos” (SZTL 1807). Ez volt az a pillanat, amikor a fiatal kalocsai muzsikusból városi szaktekinély lett.

A KÖZÖSSÉG MEGBECSÜLÉSE – A GRATIFIKÁCIÓK ÉVEI. Az 1800-as évek közepétől több feljegyzés is tanúskodik arról, hogy a város egyre nagyobb tisztelettel fordult Arnold felé. A tanács rendszeresen jutalmazta: 1804-ben egyszeri javadalmazással, 1806-ban ünnepi jutalommal, 1808-ban külön dicsérettel az úrnapi processzió zenei rendjéért (SZTL 1804–1808).¹⁰ Ezek a jutalmak nem pusztán pénzbeli ellenszolgáltatások voltak, hanem nyilvános elismerések: a város hálája egy olyan ember felé, aki belső lassúsággal, magabiztos, csendes kitartással teremtett új világot.

KILÁTÁS A JÖVŐBE – A NAGY MŰVEK ELŐSZOBÁJA. Az évtized végére Arnold teljes egészében birtokba vette a város zenei életét. A gyermekekben, akiket tanított, már ott voltak azok a fiatal férfiak, akik 1810 után a nagyobb appa-

¹⁰ Az ún. „jutalmazási jegyzőkönyvek” (*praemialia*) a városi tanács által vezetett olyan pénzügyi kimutatások voltak, amelyekben az adott évben jutalomban, tiszteletdíjban vagy külön elismerésben részesített személyek neve és a kifizetések összege szerepelt. Ezekben a listákban rendszeresen feltűnnek az egyházzenei szolgálatot ellátó szereplők – kántorok, orgonisták, templomi énekesek –, ami azt jelzi, hogy Szabadka városa nemcsak fizetéssel, hanem külön jutalmakkal is támogatta a liturgikus zenei tevékenységet. Az 1804 és 1808 közötti jutalmazási jegyzőkönyvek értékes adalékot nyújtanak a városi zenei személyzet megbecsülésének és anyagi elismerésének történetéhez.

rátust igénylő művek előadásában is közreműködtek. A rend, amelyet teremtett, stabil lett; közösség, amelyet formált, megerősödött; a fiúkórus, amelyet tanított, érett férfikarként szolgált tovább; és mindennek eredményeként megszülethetett az a zenei nyelv, amely két évtized múlva már lehetővé tette a *Missa Sparta* megkomponálását – azt a művet, amely Szabadka egyházzenei történetének legjelentősebb darabja lett.

Arnold 1802 és 1810 közötti munkája nem látványos, hanem alázatos, következetes, építkező időszak volt – az a fajta alapozás, amely nélkül minden katedrális összeomlana. Ez volt a zene intézményesülésének kora: az a pillanat, amikor Szabadka zenei élete többé nem személyekhez, hanem struktúrákhoz kötődött. És ez a struktúra Arnold műve volt.

ARNOLD MINT KOMPONISTA – A KLASSZICISTA LITURGIKUS HAGYOMÁNY ÉS EGY ÚJ HELYI ZENEI NYELV KIALAKULÁSA

A 19. század eleji Szabadka nem rendelkezett nagy zenei központokhoz mérhető infrastruktúrával. Nem volt zeneakadémiája, nem volt professzionális zenekara, sőt: még egy stabil felnőtt kórus is alig működött. Ám amikor 1800 után a zenei élet lassan kezdeményekből rendszerré formálódott, a városban új igény született: olyan zenére, amely nem csupán betöltötte a liturgikus funkciót, hanem identitást is adott. Arnold György ekkor kezdett komponálni – és ezzel új zenei nyelvet teremtett a város számára. Arnold első mesterei Kalocsán olyan zenei világot közvetítettek számára, amely mélyen gyökerezett a bécsi klasszicizmus egyházzenei hagyományaiban. A kalocsai székesegyház repertoárja tele volt Haydn-misék másolataival, egyszerűbb, kéziratos bécsi offertóriumokkal, valamint németalföldi eredetű polifon motettákkal.¹¹

Ez a zenei környezet formálta az ifjú Arnold stílusát. A későbbi műveiben felismerhetőek a klasszicista egyházzene alapvető jellemzői:

- mértéktartó hangszerelés – a vonósok dominanciája, visszafogott fúvósokkal,
- világos periodicitás – a szimmetrikus, kiegyensúlyozott frázisszerkezet,

¹¹ A Kalocsai Főszékesegyházi Kottatár 18. század végi anyaga döntően bécsi klasszicista és késő barokk eredetű másolati kéziratokból állt, köztük Albrechtsberger, Michael Haydn, Caldara, Eberlin és Fux műveivel. A repertoár a Habsburg-udvari kapellák zenei ízlését tükrözi, és meghatározó hatással volt a környező egyházmegyék – köztük Szabadka – templomi zenéjére is.

- egyszerű, de kifejező harmóniai szerkezet – kerülve a túlzott érzelmi-kromatikus megoldásokat,
- letisztult faktúra – amelyben a szólamok nem egymás ellenében, hanem egymást kiegészítve mozognak.

A bécsi klasszicizmusnak ez a szelleme nem csupán zenei háttér volt számára – erkölcsi tartás is. Arnold a rend, a tisztaság és a mértékletesség zenéjét hozta magával.

A HELYI ADOTTSÁGOKHOZ IGAZODÓ STÍLUS – ZENE, AMELY A VÁROSRÓL SZÓL. Arnold korai szabadkai művei nem a nagyvárosokra jellemző pompát tükrözik. Művei – ahogyan Blažeković is hangsúlyozza – „alkalmazkodnak” a helyi lehetőségekhez (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ez az alkalmazkodás három területen volt különösen látványos:

1. Hangszerelés

A vonóskar kicsi volt, a fúvósok száma ingadozott. Arnold ezért gyakran írt:

- két hegedűre,
- basszusra (continuo),
- esetleg oboára vagy klarinéttra.

A hangszerelés mindig *funkcionális*, soha nem öncélú.

2. Kóruskezelés

A kórusban gyakran énekeltek nagyon fiatal fiúk. Ezért a szólamvezetés egyszerű, énekelhető, gyakran homofon. A polifon részek mindig pontosan felépített, világos imitációk.

3. Liturgikus forma

Rövid, tömör tételek, amelyek tisztelik a liturgia ritmusát. Arnold nem akart operai hatást kelteni – a kor népszerű divatja ellenére sem. Ő a csendes tisztaság zenéjét választotta.

KORAI MŰVEK – TÖREDÉKEK EGY NAGYOBB ÚTHOZ. 1801 és 1810 között Arnold számos kisebb művet komponált. Ezek nagy része kéziratos formában kerin-

gett a plébánia és a kórus között, s ma csak részben maradt fenn. A források alapján mégis kirajzolódik három műtípus:

- kis misetételek – Kyrie, Sanctus, Agnus Dei (kisebb apparátusra) (TORMÁSY 1883),
- rövid zsoltárfeldolgozások – egyszerű responsorium jelleggel,¹²
- ünnepi motetták – főként templombúcsúk és körmenetek alkalmára.

Ezekben a művekben még ott a tanulás, a keresés, a formálódás – de ott az is, ami később meghatározó lesz: az anyaghoz mért pontosság és az ábrázolás tisztasága.

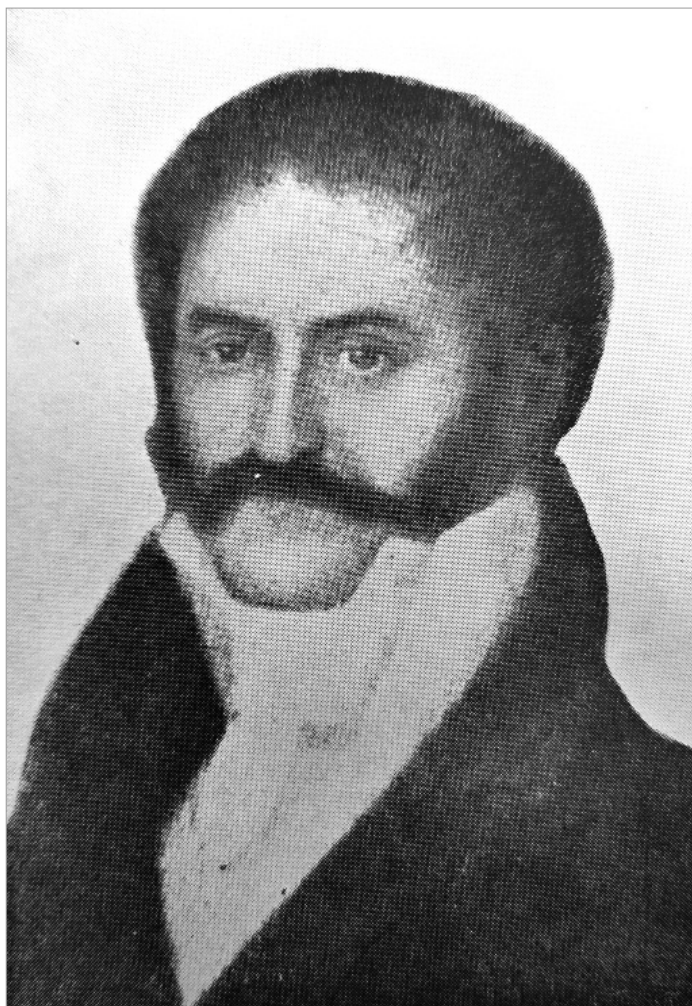
A KLASSZICISTA TÖKÉLETESÉG KERESÉSE – AZ ETIKAI DIMENZIÓ. Arnold zenéje nem pusztán hangjegyekből áll. Van benne valami mélyen etikus. Mária Terézia *Ratio Educationis*a szerint a zenei nevelés célja az erkölcsi tartás fejlesztése. Arnold ezt nemcsak tanította, hanem komponálta is. Műveiben nincs túlzó drámaiság, nincs szélsőség, nincs felesleges virtuozitás. Zene ez a rendről, az Isten előtti méltóságról és a közösség egységéről.

Ez a szemlélet később a *Missa Sparta* egész struktúráját áthatja: a kétkórusos forma nem teatralitást teremt, hanem párbeszédet – imát és feleletet.

A NAGY MŰVEK ELŐSZOBÁJA – A ZENEHÁZ, AHOL MINDEN ELKEZDÖDÖTT. Arnold műhelye a plébánia egyik egyszerű, bolthajtásos szobája volt. A tanítványok visszaemlékezései szerint a kották polcokon sorakoztak, az asztalon mindig volt egy toll, üveg tinta, mézspapír és gyanta, a sarokban egy öreg cselló és két hegedű pihent, a levegőben állandóan enyhe gyertyafüst és hegedűgyanta illata terjengett.

Ebben a szerény térben születtek meg azok a formai megoldások, amelyek majd a *Missa Sparta* nagy ívű tételeiben teljesednek ki. A korai évek tehát nem csupán előtanulmányok voltak, hanem a fundamentum. Ahol rend van a kórusban, rend lesz a kottában is. Ahol fegyelem van az iskolában, fegyelem lesz a zenében is. Ahol tisztaság van a lélekben, tiszta lesz a harmónia is.

¹² A korszak zsoltárkéziratai és egyéb liturgikus énekanyagai rendszerint nem a városi iratok, hanem a plébániai vagy egyházmegyei levéltárak anyagában maradtak fenn. Szabadkán a 19. század eleji zsoltár- és énekanyag töredékes formában, különböző liturgikus könyvtípusokban (antifonále, graduále, cantor-kódexek) volt megtalálható, melyeket az új zenemester érkezésekor – 1800 után – gyakran új másolatokkal egészítettek ki.

Arnold György (Georgius Arnold, 1781–1848)
fekete-fehér ábrázolása (D'ISOZ 1908)¹³

¹³ A szerző hivatkozik egy, Schmidt J. nevű festő által készített eredeti olajportréra, amely az 1896-os Ezredéves Országos Kiállítás főcsoporti katalógusában is szerepelt. A kép ma ismeretlen leőhelyű; kutatásaim egyik célja az eredeti festmény felkutatása, illetve Schmidt J. munkásságának tisztázása. A feltételezett eredeti festmény Schmidt J. munkájának tulajdonítható (1816 vagy 1826 körül). Külön figyelmet érdemel Arnold nyakában a pápai kitüntetés, amelyet XII. Leó pápától 1826-ban kapott; ennek ábrázolása a portré keletkezésének pontos időpontjára vonatkozóan érdekes művészettörténeti kérdéseket vet fel.

Arnold művei ebben az évtizedben még szerények, egyszerűek, de már magukban hordozzák a nagy művek csíráit. És ezek a csírák Szabadka földjében gyökereztek meg.

„A ZENE MINT NEVELÉS” – ARNOLD GYÖRGY
PEDAGÓGIAI ÖRÖKSÉGE ÉS A SZABADKAI ÉNEKOKTATÁS
MEGÚJULÁSA (1800–1820)

Ha egy város zenei életét akarjuk megérteni, nem a kottatárat kell először átlapoznunk, nem is a misék ünnepi hangzását kell felidézni, hanem azt a hétköznapi pillanatot, amikor egy kisfiú először találkozik a zene fegyelmével. Arnold György számára a zene nem csupán liturgikus funkció volt, hanem pedagógiai program, amelyet ugyanolyan komolysággal épített fel, mint a kórusokat vagy az orgona regisztereit. Szabadka zenei újjászületése valójában az iskolapadokban kezdődött.

A RATIO EDUCATIONIS SZELLEME SZABADKÁN – ARNOLD MINT MODERN TANÍTÓ. A 18. század végétől a Habsburg Monarchia oktatáspolitikáját Mária Terézia és II. József reformjai határozták meg. A *Ratio Educationis* előírta, hogy az ének – különösen az egyházi ének – a gyermeknevelés alapja legyen.¹⁴ A hangsúly a fegyelmen, a közösséghez való alkalmazkodáson és a morális nevelésen volt. Arnold ezt a reformszellemet úgy ültette át a gyakorlatba, hogy közben személyes pedagógiai intuícióját is hozzáadta. A szabadkai iskolákban 1800-tól az ének nem egyszerű tantárgy volt, hanem nevelési eszköz. Olyan tér, ahol a fegyelem hanggá formálódott.

ARNOLD TANÓRÁI – FEGYELEM, RENDSZER, ZENEI LOGIKA. A fennmaradt tantervi feljegyzések szerint Arnold heti három tanórás rendszerben tanította az éneket a városi iskolában, de a kórus tagjainak ennél jóval több foglalkozást tartott (SZTL 1800–1802). A tanóra felépítése szinte mindig ugyanaz volt:

- szolmizációs bemelegítés – rövid, határozott ritmusú gyakorlattal,
- egyszerű egyházi ének – gregorián alapú dallamokkal,
- kottaolvasás – egyszerű kétütemes példákon,
- fegyelmi ellenőrzés – nem büntető, hanem „figyelmeztető és irányt mutató” jelleggel.

Arnold hitt abban, hogy a jól felépített zenei oktatás erkölcsi tartást is ad: a helyes hang ugyanis a helyes szív tükré.

¹⁴ A Habsburg oktatásügyi reform alapdokumentuma.

A ZENEI NEVELÉS DEMOKRATIZÁLÁSA – FIÚK, LÁNYOK ÉS A KÖZÖSSÉG. A korabeli gyakorlat szerint a zenei képzést elsősorban fiúknak tartották fenn, akik a templomi szolgálatot ellátták. Arnold azonban – ebben is korát megelőzve – a lányosztályoknak is tartott alapfokú énekórákat (SZTL 1800–1802; TORMÁSY 1883). Ez nem volt megszokott a korszak egyházi iskoláiban, és jól mutatja Arnold pedagógiai szemléletének szélesebb horizontját. Számára a zene nem privilégium, hanem közösségi nyelv volt. A város társadalmá pedig lassan felismerte: a zenei műveltség nem fényűzés, hanem a polgárosodás egyik láthatatlan alapköve.

A FEGYELEM MŰVÉSZETE – ARNOLD MINT NEVELŐ. Arnold tanítványai később úgy emlékeztek rá, mint „szigorú, de igazságos mesterre” (D’ISOZ 1908). Szigoró azonban soha nem volt öncélú. Megértette, hogy a zene a fegyelemmel kezdődik. A próbákon nem emelte fel a hangját, de szúrós tekintete többet ért bármely feddésnél. Maga is többnyelvű, többkultúrájú környezetből jött, ezért a gyerekek sokféleségét nem akadálnak, hanem gazdagságnak látta. Számára a fegyelem nem erőszak volt, hanem egyfajta *rend*, amelyben minden hang megtalálja a helyét – ahogyan a város közössége is.

A COMPENDIUM SZELLEMI ELŐZMÉNYE – AZ ÉNEKOKTATÁS RENDSZERE. Arnold pedagógiai csúcspontja az 1818–1819-ben készült *Compendium*, amelynek kézírata a szabadkai egyházi tanács előtt is elismerést nyert. A dokumentum azonban nem a semmiből született. Már 1800-tól kezdve jegyzetelte a gyerekek fejlődését, hangterjedelmüket, ritmusérzéküket és azt, hogy melyik énekanyag alkalmas különböző korcsoportoknak (SZTL 1810–1818a; SZTL 1810–1818a). A *Compendium* tehát nem elmélet volt, hanem húsz év tanítói tapasztalatának kristályosodása. Egy olyan rendszeré, amelyben a zene nem tudás, hanem nevelés.

TANÍTVÁNYOK ÉS ÖRÖKSÉG – SZABADKÁTÓL ZÁGRÁBIG ÉS ESZÉKIG. Blažeković kutatásai szerint Arnold tanítványai később számos dél-magyarországi és szlavóniai város zenei életére hatottak: Eszékre, Zágrábra, Pécsre, sőt Kalocsára is visszajutottak (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ez azt jelenti, hogy Arnold pedagógiai módszere nem szorult Szabadka falai közé – regionális iskolát teremtett. A szabadkai fiúkórus pedig a 19. század első felében már olyan színvonalat ért el, amelyet a térség számos városa példaként emlegetett.

A TANÍTÓ, AKI MUZSIKUST NEVELT A VÁROSBÓL. Arnold pedagógiai munkája nem csupán a gyerekekre hatott. A város felnőtt lakossága is lassan megtanulta értékelni a zenei fegyelmet, a pontosságot, a liturgia új méltóságát.

A közösség zenei ízlése kifinomultabbá vált, s ezzel együtt igényesebbé lett a művészi élet más területein is. Arnold tehát nemcsak muzsikus volt, hanem nevelő. És nemcsak gyermekeket nevelt – hanem egy egész várost. Zenei pedagógiája Szabadka kulturális identitásának egyik alappillére lett. Olyan alap, amelyre később, a 19. század közepén a polgárosodás, majd a századvég zenei intézményei ráépültek. A város zenéje így nemcsak templomi hangzás lett, hanem társadalmi eszmény.

„A REND SZOLGÁLATÁBAN” – ARNOLD GYÖRGY
MINT REGENS CHORI, KARMESTER ÉS A SZABADKAI ZENEI ÉLET
INTÉZMÉNYESÍTŐJE (1810–1830)

A 19. század eleji Szabadka még nem volt hangversenyváros a szó modern értelmében, de már ekkor ott lüktetett benne a zene lehetősége, valami elindult, ami később kibomlott. És ebben a kibontakozásban Arnold György nem csupán tanító volt, hanem szervező, irányító, rendszerépítő. Olyan ember, aki nemcsak muzsikált, hanem struktúrát teremtett – mert tudta, hogy a város zenei életének fennmaradása a rend, a fegyelem és a szakmai színvonal kérdése. Arnold a karnagyai székből nem csak vezényelt: épített.

A REGENS CHORI MINT INTÉZMÉNY – HATÁSKÖRÖK ÉS KÖTELEZETTSÉGEK. A korabeli dokumentumok szerint a regens chori feladatai jóval túlmutattak a próbák vezetésén. A szabadkai gyakorlatban a karnagy összefogta a zenei állományt, megszervezte a liturgikus szolgálatot, kijelölte a szólistákat, felelt az orgonáért, a kottatárért és a hangszerek karbantartásáért, és anyagi elszámolással tartozott a városi tanácsnak (SZTL 1800b). Arnold ezeknek a feladatoknak kivétel nélkül eleget tett – sokszor saját forrásból, saját munkával. Erről tanúskodnak az évek során benyújtott kérelmei, amelyekben nem panaszkodik, hanem magyaráz: megindokolja, mit és miért tett. A zenei szolgálat átlátható rendben működött alatta.

A ZENEKAR MEGSZERVEZÉSE – AZ ELSŐ „VÁROSI EGYÜTTES”. 1810 után Arnold fokozatosan kialakított egy olyan instrumentális együttest, amely alkalmi zenekarként működött a nagy ünnepeken. A zenészek egy része iskolai növendék volt, másik része városi polgár, iparos vagy tanító (TORMÁSY 1883). Ez az együttes a mai értelemben nem volt hivatásos zenekar, mégis annak előképe. Hangszerezettsége: hegedűk, brácsák, csellók, fagott, fuvola, kürtök, trombiták, timpani (ritkán, de szabályos alkalmazásban). Ez a hangszer-összeállítás tükrözi a klasszikus kori templomi zenekar modelljét, és bizonyítja, hogy Arnold a korszak osztrák és bécsi irányzatait is figyelemmel kísérte.

A KOTTATÁR ÉS A LITURGIKUS REPERTOÁR MODERNIZÁLÁSA. 1812-től kezdve Arnold saját kézzel másolt kottákat a szabadkai kottatár számára. A fennmaradt példányokon pontos, aprólékos kézírás látható, amely egyszerre árulkodik fegyelmezett pedagógusról és rendmániás mesterről. A repertoár három fő területre oszlott:

- klasszikus bécsi liturgikus zene (Gyrowetz, Gelinek, Albrechtsberger),
- saját művek, köztük a *Missa Sparta*, kisebb motetták, offertóriumok,
- magyarországi mesterek művei (Révai, Ruzitska, Lickl).¹⁵

Ez a többirányú repertoárépítés Arnold műveltségét mutatja, és azt a törekvést, hogy Szabadka zenei életét a birodalom nagyobb zenei hálózatába kapcsolja.

ANYAGI ÁLDOZATVÁLLALÁS ÉS A SZOLGÁLAT ERKÖLCSI DIMENZIÓJA. A legtöbb karnagyi kérelme arról tanúskodik, hogy Arnold gyakran saját pénzén vásárolt hangszereket, fizette a helyetteseket betegsége idején, támogatta a tanítványok tanulását, vagy segítette a templomi kórus működését (SZTL 1810–1818a; SZTL 1810–1818a).¹⁶ 1810 és 1820 között többször fordult a tanácshoz, kérve, hogy a költségek egy részét térítsék meg, de mindig úgy fogalmazott, hogy tetteit „a közjó iránti lelkiismeretes kötelességből” végezte.

Ez nem hétköznapi megfogalmazás: ez világnézet. Arnold számára a zenei szolgálat nem munka volt, hanem hivatás. Nem szerződés, hanem küldetés.

KONFLIKTUSOK ÉS KITARTÁS – A PANASZLEVELEK TANULSÁGAI. Számos levéltári dokumentum arról számol be, hogy Arnold nehéz körülmények között dolgozott. A problémák között túlterheltség, alacsony fizetés, a hangszerek rossz állapota, a zenészek hiánya, vagy a városi tanács késlekedő döntései szerepeltek (SZTL 1817; SZTL 1832). A két terhelési, illetve panaszjelentésben

¹⁵ A 19. század eleji egyházzenei anyagjegyzékek (kottatári leltárak) a legtöbb magyarországi mezővárosban a plébániai irattár részeként maradtak fenn. Ezek tartalmazták a mise-, vesperás-, offertórium- és motettakéziratok lajstromát, a másolók neveit és a kórusanyag állapotának leírását. Szabadkán az 1812 és 1820 közötti időszakból több hasonló típusú dokumentum létezett, de ezek nem önálló fondként, hanem különböző plébániai és iskolai iratok között találhatóak meg.

¹⁶ Ezek különösen fontosak, mivel ugyanazon hónapból két egymást kiegészítő kérelmet tartalmaznak. Az egyik Arnold betegsége idején vállalt anyagi áldozatvállalását dokumentálja, a másik pedig oktatói és liturgikus feladatait részletezi. Együtt teljes képet adnak a karnagy mindennapi terheiről, felelősségéről és a városi tanáccsal fennálló kapcsolatáról.

Georgius Arnold részletesen felsorolja feladatait (kórusvezetés, orgonálás, ifjak oktatása, próbák, liturgiák), valamint jelzi az alacsony fizetés és a túlterheltség aránytalanságát. A későbbi, 1832-es dokumentumban több mint húsz év szolgálatát tekinti át, saját költségű kápolnafelújítását, tanítványai képzését és a zenei élet fenntartását említve. A két irat alapvető forrás a korabeli szabadkai egyházzene működésének és a karnagyi szolgálat terheinek megértéséhez.

Arnold azonban soha nem a visszavonulást választotta. A panaszlevelekből kirajzolódik egy olyan ember képe, aki tudja, hogy mit kell tennie, és akkor is teszi, amikor a körülmények ellene szólnak. Ezek a dokumentumok különösen értékesek, mert mögöttük nem a panasz, hanem a felelősség hangja szól.

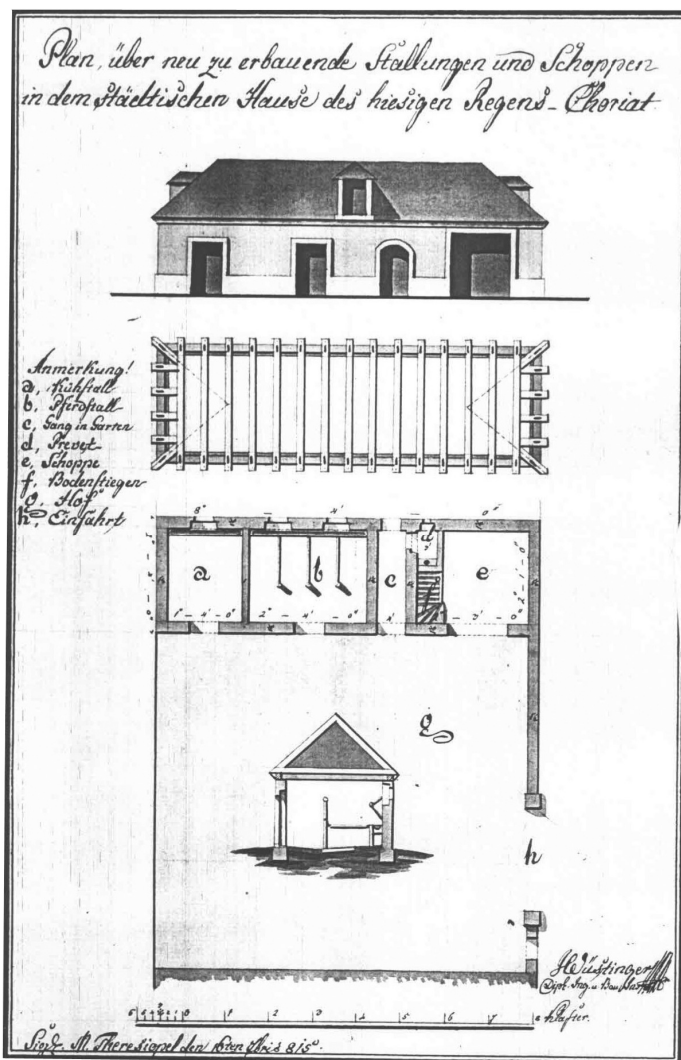
ÜNNEPEK, KÜLÖNLEGES ALKALMAK – A VÁROSI REPREZENTÁCIÓ ZENÉJE. Szabadka már ekkor is többnemzetiségű, soknyelvű város volt. A zene gyakran városi reprezentációs eszközként működött: a főünnepeken, polgári rendezvényeken, fogadásokon vagy egyházmegyei látogatások alkalmával Arnold zenekara és kórusa adta a hangzást (D'ISOZ 1908). A kiszolgáltató, poros templompadokból érkező gyerekhang itt vált a város hangjává. Arnold zenéje a közösség önképének része lett.

A STABIL ZENEI STRUKTÚRA KIALAKULÁSA – ARNOLD MUNKÁJÁNAK EREDMÉNYE. 1820 után a városban már világos, jól körvonalazható zenei intézményrendszer működött: állandó kórus, rendszeres zenekari próbák, kottatár, tanuló utánpótlás, meghatározott rendben zajló liturgikus szolgálat és egy olyan regens chori, aki átlátta, irányította, kontrollálta a folyamatokat. Ez a stabilitás tette lehetővé, hogy Szabadka a 19. század második felére a régió egyik meghatározó zenei központjává válhatott. Ennek alapjait Arnold György teremtetete meg.

ZÁRÓFEJEZET – EGY VÁROS ZENÉJE, EGY EMBER ÖRÖKSÉGE

Amikor a 19. század elején Arnold György megérkezett Szabadkára, még senki sem gondolta volna, hogy egy város zenei története fordulóponthoz érkezik. A templom udvarán rozoga hegedűk, a kórusban félénk fiúhangok, a padlásokon szétszórt kották, a városi tanácsban pedig sokszor közöny vagy értetlenség fogadta a zenei kezdeményezéseket.

És mégis: ebből a bizonytalan, rendezetlen környezetből valami egységes bontakozott ki. Valami, amit ma már örökségnek nevezünk.

A szabadkai regens chori számára átalakítandó és bővítendő városi ház építési terve, Szabadka, 1815 (SZTL Városi Építési Tervek Gyűjteménye)¹⁷

¹⁷ A tervrajz a regens chori (karnagy) számára kijelölt városi ingatlan istálló és gazdasági épületrészeinek átalakítását mutatja, valamint a tanításra és zenei munkára alkalmas helyiségek kialakítását. A dokumentum értékes forrás Arnold György (Đuro Arnold) korai szabadkai működésének infrastrukturális és intézménytörténeti hátteréhez.

Arnold nem volt forradalmár. Ő az a fajta alkotó, aki csendesen, következetesen, a háttérben építkezik. Aki tudja, hogy a kultúra nem egyetlen nagy gesztusból születik, hanem ezer apró lépésből: egy új kotta beírásából, egy gyerekhang fegyelmezett betanításából, egy hangszer javításának kérelméből vagy egy ünnepi motetta megkomponálásából.

Mire életének első két évtizede eltelt Szabadkán, a város már nem ugyanaz volt. A kórus többé nem alkalmi társaság volt, hanem szervezettségében működő közösség. A zenészek nem szétszórta, alkalmi figurák voltak, hanem a város életét formáló szereplők. A plébánia nem csupán vallási, hanem kulturális központtá vált.

ARNOLD ÖRÖKSÉGE: REND, TUDÁS ÉS KÖZÖSSÉG. Ha egyetlen szóban kellene megfogalmazni Arnold György hagyatékát, akkor az a „rend” lenne. Nem a tekintélyelvűség rendje, hanem az a belső tartás, amely a művészi munka feltétele. Arnold munkássága ugyanis egyszerre volt *pedagógiai* (fűkórus, hangszeres oktatás, nevelés), *szervezői* (hangszerállomány gondozása, próbák vezetése, repertoár felépítése), *zeneszerzői* (kis misék, motetták, majd a nagy művek), *közösségépítő* (városi ünnepek, egyházi reprezentáció, társadalmi kapcsolatok). Ez a négy terület együtt alkotja azt a struktúrát, amely ma is értelmezhető, és amely alapján a régió zenei életét is új fényben szemlélhetjük.

AZ EMBER, AKI HIDAT KÉPEZETT VÁROS ÉS BIRODALOM KÖZÖTT. Arnold nem elszigetelt helyi jelenség volt. Műveltsége, kapcsolatai, sőt kompozíciói is kapcsolódtak a Habsburg Birodalom tágabb zenei hálózatához (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ugyanakkor műveinek karaktere, pedagógiai döntései és intézményépítő munkája kifejezetten szabadkai arcot viselt. Ez a kettősség – *birodalmi műveltség és helyi szolgálat* – teszi őt a régió zenetörténetének kulcsfigurájává.

A MISSA SPARTA MINT CSÚCSPONT. Bár jelen tanulmány még nem a *Missa Sparta* részletes elemzése (arra a második cikk ad majd teret), nem lehet elhallgatni, hogy Arnold életművében ez volt a csúcspont, mint Mozart életében a *Requiem*. A műben találkozunk:

- a klasszikus forma fegyelme,
- a kórus és szólisták szerkezet liturgikus méltósága,
- a helyi viszonyokra szabott hangszerelés és
- az a szellemi tartás, amely Arnold egész életét áthatotta.

Ez a mise nem csupán zenei alkotás, hanem történeti dokumentum is: tanúság arról, hogyan gondolkodott egy zenész 1848 küszöbén a rendről, a

hitról és a közösségről. A második cikkben majd részletesen kibontjuk a mű keletkezéstörténetét, funkcióját, hangszerelését és zenei elemzését, de most még csak felmutatjuk, mint a pálya csúcását.

A TÖRTÉNET FOLYTATÓDIK – MI MARADT MÉG A LEVÉLTÁRAKBAN ÉS A KÉZIRATOK KÖZÖTT? Arnold életműve nagyobb, mint amit ma ismerünk. A kéziratok között még mindig vannak félig feltárt dokumentumok, másolati kották, oktatási jegyzetek, orgonajavítási kérelmek, vizitációs jelentések és ismeretlen motetták töredékei. A jelen cikk lezárása tehát nem pontot tesz a történet végére, hanem kettőspontot: az „itt tartunk most” határvonalát jelöli ki. A folytatásban már a nagy művek: a *Missa Sparta*, a *Compendium*, valamint Arnold késői pedagógiai és szervezői tevékenysége kerül a középpontba.

A VÁROS SZÍVDOBBANÁSA – AHOGYAN MA EMLÉKEZÜNK RÁ. Ha ma belépünk a szabadkai székesegyházba, a nagy tér visszhangja ugyanazt a hangzást őrzi, amelyet Arnold hallott. A falak között ott van a fegyelmezett ritmus, amelyet a fiúkórus énekelt; ott vannak a vonósok finom szólói; ott az ünnepi trombiták hangja, amelyek egyszerre voltak földi hangszerek és mennyei jelképek.

Arnold zenéje mára nemcsak történeti örökség, hanem identitás is. Egy olyan városé, amelynek kulturális önképét ő formálta meg először következetesen. És ez az örökség ma újra életre kel: kórusokban, kutatómunkákban, levéltárak csendjében, vagy épp egy doktori hangverseny ünnepi pillanatában. Arnold György velünk maradt. Mert aki zenét ad egy városnak, az nem tűnik el soha.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko 1981. Đuro Arnold (1781–1848) u krugu svojih slavonsko-vojvodanskih suvremenika. In: *Arti musices*, 1–2., 61–82.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko 2003. György (Đuro) Arnold (1781–1848), the Musician with Two Homelands. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1–2., 69–89.
- D’ISOZ Kálmán 1908. *Arnold György*. Pesti Könyvnyomda, Budapest
- FRIML Aladár, dr. (ford., bev., jegy.) 1913. *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Pedagógiai Könyvtár. Kath. Középiskolai Tanáregyesület, Budapest
- IVÁNYI István 1886. *Szabadka szabad királyi város története*. I. Bittermann József Könyvnyomdájából, Szabadka
- TORMÁSY Gábor 1883. *A szabadkai római kath. főplébánia története*. Pertits Simon Könyvnyomdájából, Szabadka

LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

- SZTL é. n. Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-14. Paulus Böhm levelezése az orgonaépítővel.
- SZTL 1700 vége Szabadkai Történelmi Levéltár. Iskolai és egyházi feljegyzések (1700 vége).
- SZTL 1700–1800 Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanácsi jegyzőkönyvek (1700–1800).
- SZTL 1756 Szabadkai Történelmi Levéltár. F. 261. Hajós – a kalocsai érsek levele a szabadkai magisztrátushoz (1756. júl. 15.).
- SZTL 1790–1800 Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanácsi feljegyzések (1790–1800).
- SZTL 1795–1799 Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-A-27. Compotus (1795–1799).
- SZTL 1799 Szabadkai Történelmi Levéltár. F. 272. „Ordo musicae in ecclesia non uniformis est” (1799).
- SZTL 1800a Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-5. Tanácsi határozatok (1800).
- SZTL 1800b Szabadkai Történelmi Levéltár. 7-A-16. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1800).
- SZTL 1800c Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-14. Paulus Böhm ajánlólevele (1800. ápr. 24.).
- SZTL 1800d Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-5. Tanácsi határozat Arnold felvételéről (1800. nov. 29.).
- SZTL 1800–1801a Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-A-28. Compotus (1800–1801).
- SZTL 1800–1801b Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanítói és kóruspróba-feljegyzések (1800–1801).
- SZTL 1800–1802 Szabadkai Történelmi Levéltár. 9-B-7. Szabadkai iskolai tantervi feljegyzések (1800–1802).
- SZTL 1801 körül Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-22. Plébániai kottatár jegyzéke (1801 körül).
- SZTL 1801 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Tanácsi jegyzőkönyv (1801. jún.).
- SZTL 1802–1805 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Kóruspróba-feljegyzések (1802–1805).
- SZTL 1803–1809 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-7. Tanácsi jegyzőkönyvek az ünnepi liturgiákról (1803–1809).
- SZTL 1804–1808 Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-B-4. „Jutalmazási jegyzőkönyvek” (praemialia) (1804–1808).
- SZTL 1805 Szabadkai Történelmi Levéltár. 13-C-10. Visit. Canonica, Szabadka, 1805.

- SZTL 1807 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-9. Tanácsi feljegyzés (1807).
- SZTL 1809 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-8. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1809).
- SZTL 1810 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-2. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1810).
- SZTL 1810–1818a Szabadkai Történelmi Levéltár. A 11-A-14 előzményi jegyzetei (1810–1818).
- SZTL 1810–1818b Szabadkai Történelmi Levéltár. A J-1-62 előzményi jegyzetei (1810–1818).
- SZTL 1817 Szabadkai Történelmi Levéltár. 15-A-2. Terhelési és panaszzelentés (1817).
- SZTL 1820a Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-4. Arnold betegsége idején vállalt anyagi áldozatvállalásának dokumentuma (1820).
- SZTL 1820b Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-13. Arnold oktatói és liturgikus feladatai (1820).
- SZTL 1832 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Két terhelési és panaszzelentés (1832).

ABSTRACT • The study examines the work of György Arnold (1781–1848), regens chori, cantor, music educator, and composer in Subotica, within the context of ecclesiastical music and cultural history in the Délvidék region at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. Based on archival sources, account books, municipal council records, and music library documents, the research reconstructs the state of Subotica's church music life prior to Arnold's arrival and presents the institutionalizing and renewing process through which the city's liturgical music developed into an organized, stable, and regionally influential system. – Special attention is devoted to Arnold's pedagogical activity, the organization of the boys' choir and school-based vocal education, as well as the systematic development of the music library and instrumental resources. The study demonstrates that Arnold played a decisive role in Subotica's cultural life not only as a musician but also as a community-forming intellectual, creating a bridge between the traditions of Viennese Classical church music and local liturgical practice. Through his work, Subotica became an active participant in the ecclesiastical music network of the Habsburg Monarchy. – The study interprets Arnold György's oeuvre not as an isolated local phenomenon but as an integral part of the history of church music in the Délvidék region and Central Europe, thereby laying the groundwork for the detailed analysis of later, larger-scale works, including the *Missa Sparta*.

KEY WORDS • church music, composition, Subotica, György Arnold, regens chori, music education, early 18th–19th century

SAŽETAK • Rad ispituje delatnost Đure Arnolda (1781–1848), regens chorijsa, kantora, muzičkog pedagoga i kompozitora u Subotici, u kontekstu crkvene muzike i kulturne istorije Delvideka na prelazu iz 18. u 19. vek. Na osnovu arhivskih izvora, računskih knjiga, zapisnika gradskog saveta i dokumenata notnog fonda, istraživanje rekonstruiše stanje subotičkog crkveno-muzičkog života pre Arnoldovog dolaska, a zatim prikazuje proces institucionalizacije i obnove zahvaljujući kojem se liturgijska muzika grada razvila u uređen, stabilan i regionalno značajan sistem. – Posebna pažnja posvećena je Arnoldovom pedagoškom radu, organizaciji dečaćkog hora i školskog pevačkog obrazovanja, kao i planskom razvoju notnog fonda i instrumentalnog inventara. Rad ukazuje na to da Arnold nije imao presudnu ulogu u kulturnom životu Subotice samo kao muzičar, već i kao intelektualac koji je oblikovao zajednicu, uspostavljajući most između crkveno-muzičkih tradicija bečkog klasicizma i lokalne liturgijske prakse. Zahvaljujući njegovom radu, Subotica je postala aktivni učesnik crkveno-muzičke mreže Habzburške monarhije. – Studija tumači životno delo Đure Arnolda ne kao izolovanu lokalnu pojavu, već kao sastavni deo istorije crkvene muzike Delvideka i srednje Evrope, čime se postavlja osnova za kasniju, detaljnu analizu obimnijih dela, među kojima je i *Missa Sparta*.

KLJUČNE REČI • crkvena muzika, komponovanje, Subotica, Đuro Arnold, regens chori, muzičko obrazovanje, početak 18–19. veka

Beérkezés időpontja: 2025. december 3.

Elfogadás időpontja: 2025. december 15.